

Förord

Globalisering diskuteras i olika fora och former. Det finns redan en mängd litteratur om globalisering ur olika aspekter, där vårt bidrag kommer att fokusera några av de strukturer och processer där mänskliga rättigheter diskuteras i relation till globaliseringen. Vi kommer naturligtvis endast att kunna beröra diskussionen, men vi hoppas väcka tankar och nyfikenhet samt ge en del användbara tips på hur man kan arbeta vidare.

Med globalisering menar vi här den ekonomiska globaliseringen med ökad frihandel, globala kapitalflöden, internationell finansmarknad och transnationella företag. Globalisering handlar dock inte bara om ett ökat ekonomiskt globalt samarbete utan är i högsta grad även en social, politisk och kulturell process. Det finns en globalisering som kommer underifrån, med olika sorters rörelser som växer fram ur det civila samhället och får en global spridning; miljörörelsen, kvinnorörelsen och inte minst det globala människorättsarbetet. Globalisering är dessutom en effekt av den framväxande informationsteknologin som gjort det möjligt att genomföra affärer och transaktioner samt sprida och dela åsikter utan att hindras av geografiska avstånd.

Vi har valt att presentera huvuddragen i diskussionen kring de mänskliga rättigheterna och de kanske tre viktigaste ”aktörerna” i den globaliserade ekonomin: de internationella finansiella institutionerna (framförallt Världsbanken och Internationella valutafonden), det internationella handelsorganet World Trade Organisation (WTO) och de transnationella företagen.

Den ekonomiska globaliseringen är en komplicerad och flerdimensionell process som har politiska förtecken – där vi i möjligaste mån vill försöka hålla oss utanför den debatten när vi redogör för hur det globala ekonomiska samarbetet påverkar de mänskliga rättigheterna och hur ett ökat rättighetstänkande skulle kunna förändra detta samarbete. Detta är alltså inte någon debattskrift där vi diskuterar för- och nackdelar med en globaliserad värld. Samtidigt är vår utgångspunkt respekten för de mänskliga rättigheterna, vilket självklart präglar vår analys.

Globalisering är alltså inte enbart en fråga om marknader och storföretag, det handlar även om utbyten av idéer mellan människor och över gränserna – om värderingar om demokrati och mänskliga rättigheter som sprids och stärks.

Områden som skulle ha varit intressanta att diskutera, men som inte ryms inom detta format, hade varit det globala civila samhället och globala miljö- och säkerhetsfrågor ur ett människorättsperspektiv.

Anita Klum

Generalsekreterare

Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter

Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter bildades 1991 och har fyra svenska frivilligorganisationer som huvudmän: *Diakonia, Rädda Barnen, Svenska kyrkan och Svenska Röda Korset.*

Fondens arbete är avsett att komplettera huvudmännens verksamhet och Sidas internationella utvecklingssamarbete inom området demokrati och mänskliga rättigheter.

Fonden samarbetar med och förmedlar stöd till organisationer på aktivistnivå som spelar en strategisk roll i sina länders demokratiutveckling och som arbetar för en ökad respekt för mänskliga rättigheter. Organisationernas egna analyser och prioriteringar av de lokala behoven utgör grunden för Fondens bistånd.

Fonden bedriver också arbete i Sverige i syfte att öka kunskapen om mänskliga rättigheter och att skapa opinion i frågor som berör rättigheterna.

Innehållsförteckning

Inledning	5
Mänskliga rättigheter – allmänt	6
Globaliseringens utveckling och de mänskliga rättigheterna	7
Globaliseringens ”utseende”	8
Kritik mot globaliseringen	9
Potential och reformer	10
Nationalstatens roll.....	11
FN:s roll	12
Människorättssansvar för de internationella finansiella institutionerna och de transnationella företagen	13
Internationella finansiella institutioner – Världsbanken och Internationella Valutafonden.	13
Kritik mot de finansiella institutionerna.....	14
De finansiella institutionernas människorättsansvar	15
Rättighetsperspektivet	16
Världshandelsorganisationen – WTO	19
MAI.....	22
Patentträtten.....	23
Social klausul	23
De transnationella företagen och uppförandekoder (Codes of Conduct)	25
Företagens påverkan på de mänskliga rättigheterna	26
Riktlinjer för stater	29
Uppförandekoder/Codes of Conduct.....	30
Här finns mer information om uppförandekoder	32
Litteraturlista	37
Ett urval organisationer och institutioner som arbetar med frågor om globalisering	39

Denna skrift ges ut av
Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter
med stöd av medel från Sida.
Ansvarig utgivare: Anita Klum
Projektansvarig: Jesper Hansén
Text: Lisa Fredriksson
Stockholm, december 2001

I nledning

Vi har de senaste åren fått en allt mer globaliserad marknadsekonomi och finansmarknad, och därtill ett globalt informationssamhälle. Utmaningarna för den traditionella nationalstaten är många; den politiska makten regionaliseras eller decentraliseras, möjligheten till ekonomisk styrning blir mindre, icke-statliga aktörer får ökat inflytande och i vissa länder leder interna konflikter till sönderfallande statsbilder och stora flyktingströmmar. Rollfördelningen i den globaliserade ekonomin har dessutom skapat strukturer som ytterligare försvårar för fattiga länder att genomföra åtgärder för att leva upp till sina förpliktelser enligt den internationella människorättslagstiftningen.

Nationalstatens makt och inflytande minskar, samtidigt som de mänskliga rättigheterna bygger på tanken om statens skyldigheter gentemot sina medborgare. Mot bakgrund av att det blir svårare att hålla staterna ansvariga för sådant som i allt högre utsträckning ligger utanför deras kontroll, har en diskussion startat om vilket ansvar *icke-statliga* aktörer har att respektera de mänskliga rättigheterna.

Allt fler organisationer och individer ser det internationella regelverk som FN:s konventioner och förklaringar om mänskliga rättigheter utgör som ett ramverk vilket borde gälla och reglera inte bara stater utan även transnationella företag, internationella finansiella institutioner samt världshandeln. Ambitionen är att försöka påverka Världshandelsorganisationen (WTO), Världsbanken och Internationella Valutafonden (IMF) till att bli mer demokratiska och öppna och mer benägna att ta hänsyn till mänskliga rättigheter, mänsklig utveckling¹ och till miljön. Även de transnationella företagen bör, enligt detta tankesätt, kunna hållas ansvariga för hur de mänskliga rättigheterna respekteras i deras respektive verksamheter.

De kritiker av globaliseringens effekter som förespråkar de mänskliga rättigheterna som regelverk, talar alltså inte om att isolera sig och vidta nationalistiska och protektionistiska åtgärder, utan vill istället se ett globalt angreppssätt på globala utmaningar.

---

¹ Det som FN:s utvecklingsorgan UNDP brukar kalla "*Human Development*".

Mänskliga rättigheter – allmänt

Mänskliga rättigheter ger statliga skyldigheter

Mänskliga rättigheter reglerar primärt relationerna mellan en enskild stat och dess invånare. Samtidigt är mänskliga rättigheter en del av det internationella rättssystem som brukar kallas folkrätt och som reglerar relationer och samarbete mellan stater. Folkrätten regleras dels genom internationella skriftliga avtal, *traktater*, dels genom *sedvanerätt*.

Staterna har kommit överens om vissa regler för hur de kan och skall behandla sina invånare. Reglerna ger invånarna rättigheter och staterna får motsvarande skyldigheter att garantera dessa rättigheter. I det internationella regelverk som utformats om de mänskliga rättigheterna utgör FN:s förklaringar (deklarationer) och konventioner kärnan.

Förklaringar är (juridiskt) icke-bindande dokument vari länder enats om målsättningar utan att närmare precisera hur målen skall uppfyllas. *Konventioner* är juridiskt starkare dokument med klarare mål. De är dessutom bindande för de stater som ratificerar dem. Att *ratificera* en konvention innebär att staten i fråga genom ett eget beslut (ofta i parlamentet) förklarar sig juridiskt bunden av den.

Den internationella sedvanerätten innebär i korthet att det finns en internationell rättsuppfattning som bygger på vad som är ett brukligt och accepterat uppförande inom det internationella samfundet. Detta innebär till exempel att en stat som inte ratificerat en konvention ändå kan sägas bunden av dess innehåll om detta är allmänt accepterat av så många andra stater att man kan hävda att den blivit sedvanerätt. Sedvanerätten sägs gälla bland annat förbud mot folkmord, slaveri, tortyr och diskriminering av olika slag.

Andra aktörer i samhället kan ha ett moraliskt ansvar att respektera de mänskliga rättigheterna, men det är idag bara stater som *i internationell rätt* har legala skyldigheter att respektera de mänskliga rättigheterna. Företags och andras skyldigheter kan givetvis vara reglerade i nationell lagstiftning.

Mänskliga rättigheter reglerar alltså förhållandet mellan individ och stat. Stater har skyldighet att *respektera*, *skydda* och *uppfylla* sina invånares mänskliga rättigheter, så att dessa invånares mänskliga värdighet upprätthålls.

Skyldigheten att *respektera* innebär att staten i sitt eget agerande måste respektera människors rättigheter. Enligt skyldigheten att *skydda* har staten ett ansvar att försvara sina invånares rättigheter mot utomstående aktörer, tredje part. Skyldighet att *uppfylla* innebär slutligen att staten måste skapa förutsättningar för detta i de fall där de mänskliga rättigheterna inte

upprätthålls. Detta innebär i förlängningen även att tillhandahålla service i de fall där enbart förutsättningar inte räcker för att människor skall kunna åtnjuta rättigheterna.

Staten kan kränka människors rättigheter både genom att själv agera utan att visa respekt och genom att låta bli att agera och därigenom inte skydda eller ge förutsättningar för de mänskliga rättigheterna.

Grunden i det internationella människorättslagstiftningen är FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheterna som antogs 1948 och de två juridiskt bindande konventioner som antogs 1966, den internationella konventionen om medborgerliga och politiska rättigheter (IKMPR) och den internationella konventionen om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter (IKESKR).

De båda konventionerna trädde i kraft tio år senare, 1976, i och med att ett visst antal stater skrivit under och även ratificerat dem.

Globaliseringens utveckling och de mänskliga rättigheterna

Med Berlinmurens fall och de tidigare kommunistiska eller socialistiska staternas i Östeuropa, Afrika och Asien övergång till någon form av marknadsekonomi förändrades villkoren för mänskliga rättigheter.

Parallellt med att dessa länder började utvecklas till marknadsekonomier, skedde en snabb och djupare integration av den internationella marknaden där handelshinder och tullar för kapital, varor och tjänster avskaffades.

I flera länder fick de medborgerliga och politiska rättigheterna ökat skydd och respekterades i högre grad, samtidigt som några av resultaten från marknadsanpassningen, privatisering, avreglering, struktur- och anpassningsprogram och krav från de internationella finansiella institutionerna och de utvecklade industriländerna försämrade situationen för de ekonomiska och sociala rättigheterna.

De drivande aktörerna för den ekonomiska integrationen fanns i Nord/Väst och det var också där som de största vinsterna på processen gjordes. De första åren presenterades dessutom en ganska onyanserad paketlösning med marknadsekonomi, demokrati och respekt för mänskliga rättigheter (främst då de medborgerliga och politiska). Det fanns en klart förenklad bild av att flerpartisystem och marknadsekonomi i sig skulle innebära lösningen på utvecklingsproblematiken. Denna för-

enklade analys innebar i princip att flerpartival likställdes med ”demokrati”² och att övergången till marknadsekonomi skulle leda till tillväxt och utveckling.

Med tiden har bilden nyanserats och idag finns en större förståelse kring demokratiska processer och att marknadsekonomi och integration i världsekonomin inte automatiskt leder till minskad fattigdom eller mänsklig utveckling.

Ett globalt civilt samhälle har vuxit fram, med förmåga att samla in och sprida information snabbt och brett och att ställa krav på myndigheter och andra aktörer. Stater har ibland hamnat i en position mellan ”marknaden” och dem som protesterar mot de negativa effekter de anser att globaliseringen för med sig.

De flesta marknadsaktörer vill ha friare handel och mindre reglering, medan de som är kritiska till globaliseringens effekter på det sociala området vill ha ett starkare regelverk och mer kontroll. Det finns många politiker som anser att det är deras uppgift att styra globaliseringen och att till exempel företagen måste få ta ett större ansvar för miljö och mänskliga rättigheter.³

Globaliseringens ”utseende”

Den ekonomiska globaliseringen har lyckats minska den absoluta fattigdomen i vissa länder, men den har samtidigt medfört ökade klyftor såväl inom som mellan länder. Den hårdnande konkurrens som den fört med sig har skapat ”vinnare” och ”förlorare”.

Globaliseringen öppnar nya möjligheter men kan samtidigt leda till att vissa grupper utestängs och marginaliseras; detta gäller såväl grupper av länder som grupper av människor inom länder. Gapet mellan rika och fattiga länder ökar, liksom gapet mellan rika och fattiga människor inom länderna. FN:s utvecklingsprogram, UNDP, visade 1998 att skillnaden mellan den rikaste och den fattigaste femtedelen av världens befolkning hade ökat från förhållandet 30-1 1960, till 82-1 1995⁴ och att avståndet bara fortsätter att öka.

Länder, grupper och individer har olika möjlighet att delta i och tillgodogöra sig handel, investeringar och informationsteknologi. Att ojämlikheten ökar innebär att många människor får allt mindre utrymme

---

² Val är relativt billiga och okomplicerade att ordna rent tekniskt och dessutom mätbara i kvantitativa termer – att jämföra med *demokratiska processer* som tar tid och kan vara svåra att mäta.

³ Sveriges handelsminister Leif Pagrotsky uttalade tankar i denna riktning i en debattartikel i SvD den 16 okt. 2000.

⁴ UNDP; ”*Human Development Report 1998*”

att delta i globaliseringsprocessen och därigenom påverka sin egen utveckling.

UNDP ger årligen ut en rapport om utvecklingen sett ur ett mänskligt perspektiv, ”*Human Development Report*”. HDR 1999 behandlade globaliseringen och slog fast att även om en viss ekonomisk integration alltid funnits, så har dagens globalisering långt mer djupgående effekter. Rapporten var mycket tydlig i sitt budskap om den ekonomiska globaliseringen som något i grunden positivt med stor potential att bringa ekonomiska och sociala fördelar till olika samhällen. Samtidigt efterfrågade rapporten såväl globala som nationella reformer för att åstadkomma en globalisering med ett mänskligt ansikte.

Grundläggande principer för mänskliga rättigheter är *deltagande, icke-diskriminering, jämlikhet* och *självbestämmande* och det är just här den ekonomiska globaliseringen hittills inte lyckats. Ser vi det globalt, gynnas än så länge rika länder framför fattiga, urbana områden framför rurala, män mer än kvinnor, höginkomsttagare mer än låginkomsttagare. Det är snarare så att kvinnor och fattiga bidrar med den billiga arbetskraft som många av de transnationella företagen och exportsektorn är beroende av för sina (stora) vinster. Globaliseringen har för dessa människor ofta betytt än svårare levnadsvillkor och fler kränkningar av deras rättigheter.

Det finns ett klart genderperspektiv på den ekonomiska globaliseringen; många av de arbetare som finns inom tillverkningsindustrin är unga kvinnor, särskilt i exportzoner där arbetsrättigheterna är hårt beskärda. I ett klimat av hårdnad konkurrens har dessutom kvinnor, med generellt sett sämre utbildning, svårare att hävda sig. Det talas ibland om en feminisering av fattigdomen, där de allra fattigaste hushållen har en ensam kvinna som försörjare. Förvärvsarbete måste dessutom kombineras med de reproduktiva och närande uppgifter som faller på kvinnan. Inom jordbrukssektorn har kvinnor svårare att få tillgång till krediter och annat som kan behövas för att kunna odla för export och får därför ofta hålla tillgodo med sämre jordar, enbart lämpade för självförsörjning.

Kritik mot globaliseringen

De senaste åren har vi sett stora folkliga och ibland delvis våldsamma protester mot globaliseringen, eller snarare mot en del av dess effekter, vid de finansiella aktörernas möten i Seattle, Washington och Prag.

Vid ett toppmöte i Seattle 1999 misslyckades till exempel världshandelsorganisationen, WTO, att enas på flera viktiga områden, både på grund av de starka folkliga protesterna (från framförallt miljö- och

solidaritetsrörelser) som inramade mötet och på grund av att maktbalansen förändrats något inom organisationen så att utvecklingsländerna börjat få ökat inflytande.

Kritiken mot globaliseringen har av vissa beskrivits som nationalistisk, isolationisk och destruktiv, men när man ser på vad flertalet av protesterna handlar om så är det inte en önskan om en tillbakagång till ett glorifierat förstadium, utan att globaliseringen som sker måste ske under mer kontrollerade former så att det kommer fler till del och nytta. Många av de som protesterar har sin bakgrund i globala miljö- och solidaritetsrörelser och vill snarare ha mer globalt samarbete än mindre. Det man vänder sig mot är en globalisering som stänger folk ute och bara gynnar en liten och kapitalstark grupp.⁵

Det sätt på vilket protesterna har planerats har visat på en globalisering genom IT-teknologin, där aktivister många gånger har varit snabbare att ta till sig de nya möjligheterna till mobilisering och samordning än de företag och finansiella institutioner vars verksamhet de protesterar mot.

Såväl bland företag som finansiella institutioner har man (om än i begränsad utsträckning) svarat på dessa protester med inre reformprocesser och ökat samarbete med det civila samhället kring frågor om ansvar och öppenhet.

Potential och reformer

Globaliseringen har en potential att förbättra människors levnadsstandard, men då måste den pågående trenden att den bidrar till ökade klyftor och ökad ojämlikhet brytas. Här menar vissa bedömare att mänskliga rättigheter skulle kunna ge en globalisering med ett mänskligt ansikte. Fattigdom är både en orsak till och en effekt av bristande respekt för mänskliga rättigheter. Därför skulle en globalisering som styrs av riktlinjer utifrån ekonomiska, kulturella, medborgerliga, politiska och sociala rättigheter och miljöhänsyn kunna vara ett viktigt redskap i fattigdomsbekämpningen.

Detta skulle vara en globalisering som bygger på och främjar *etik* (färre kränkningar av de mänskliga rättigheterna), *rättvisa* (mindre skillnader inom och mellan länder), *deltagande* (mindre marginalisering av människor och länder), *mänsklig säkerhet* (mindre instabilitet och sårbarhet), *bärkraft* (ekonomisk och ekologisk) och *utveckling* (mindre fattigdom).

---

⁵ En liten grupp må sträva efter ”revolution” med våldsamma och destruktiva metoder, men flertalet strävar framför allt efter en reformering av existerande strukturer (vilket förvisso kan upplevas som revolutionerande i sig...)

För att nå dit behövs former av styrning – lokalt, nationellt, regionalt och globalt – som ger marknadsaktörerna det nödvändiga handlingsutrymme samtidigt som det garanterar respekt för de mänskliga rättigheterna. Det behövs reformer så att regeringar börjar samarbeta, globalt och tillsammans med det civila samhället och den privata sektorn, så att de fria marknaderna får de institutioner och regelverk de trots allt behöver. UNDP talar om att hålla marknaderna fria men rättvisa och att utmaningen består i att se till att globaliseringen arbetar för människorna och inte bara för vinsterna.

Man skulle kunna uttrycka det så att de mänskliga rättigheterna är en förutsättning för att globaliseringens ekonomiska, kulturella, miljömässiga, sociala och politiska möjligheter fullt ut skall kunna utnyttjas.

Nationalstatens roll

Globalisering handlar i hög grad om nationalstatens fortsatta roll och inflytande. Det talas om utmaningar för den klassiska nationalstaten⁶ både ovanifrån, genom nya globala och regionala processer och strukturer, och underifrån, med bristande legitimitet hos invånarna och separatistiska strävanden från vissa befolkningsgrupper. Båda processerna leder till att staten tappar i inflytande och kontroll.

Nationalstatens makt och inflytande minskar och nya aktörer påverkar människors möjlighet till ett ”liv i värdighet”. Vi kommer nedan att diskutera hur man försöker utarbeta metoder för att få de internationella finansiella institutionerna och de transnationella företagen att hållas ansvariga, men det finns även andra aktörer vars handlande har stor effekt på människors liv, aktörer som kan vara betydligt svårare att nå.

Hur får man till exempel väpnade oppositionsgrupper och gerillagrupper att respektera mänskliga rättigheter och hur skall man kunna hävda de statliga skyldigheterna när staten inte kontrollerar sitt territorium eller när det är icke-statliga aktörer som begår övergreppen? Det krävs en viss styrka och ett visst inflytande från staten för att den skall kunna leva upp till sina förpliktelser. Det internationella samfundet måste finna en ansvarsfördelning som innebär att alla berörda aktörer hålls ansvariga för såväl kränkningar av som respekt för de mänskliga rättigheterna.

Statens försvar av de mänskliga rättigheterna blir än viktigare när andra aktörer blir starkare. En av statens viktigaste uppgifter i framtiden blir kanske att inmuta en plats där man försöker skapa en balans mellan att ge

---

⁶ Inte att förglömma så har nationalstaten en relativt kort och ganska eurocentrisk historia.

utrymme för marknaden och samtidigt garantera sina medborgares mänskliga rättigheter.

FN:s roll

FN:s generalsekreterare Kofi Annan har förklarat att de internationella reglerna om mänskliga rättigheter har en viktig roll att spela genom att erbjuda principer och riktlinjer för globalisering. Där viktiga aktörer som WTO, Världsbanken, Internationella valutafonden och de transnationella företagen står för mål som frihandel, tillväxt, arbete och ekonomisk utveckling, bidrar det internationella MR-regelverket med normer bland annat om deltagande, icke-diskriminering och ansvar.

En ny syn på det internationella samfundets roll vad gäller skyddet av de mänskliga rättigheterna kontra den nationella suveräniteten har vuxit fram. Visserligen vänder sig en del stater mot denna internationalisering av de mänskliga rättigheterna, men det finns idag en klart ökad benägenhet från det internationella samfundet att diskutera utifrån ett människorättsperspektiv.

Insikten om att ett antal stora frågor måste bearbetas internationellt ledde fram till flera världskonferenser i FN:s regi under 90-talet. Vid dessa konferenser diskuterades, bland annat, relationen mellan utveckling, miljö och mänskliga rättigheter. Världens stater slog vid dessa tillfällen fast riktlinjer för de internationella finansinstitutionerna, världshandeln och de transnationella företagen.

FN har varit mycket aktivt de senaste åren med flera initiativ för att diskutera globaliseringen i olika fora. Bland annat har *FN:s Underkommission för främjande och skydd av de mänskliga rättigheterna* under 2000 diskuterat *"The Realization of Economic, Social and Cultural Rights – Globalization and its impact on the full enjoyment of human rights"*.⁷

FN-organen Unctad⁸, Unesco⁹, Unicef¹⁰, UNDP¹¹, Unep¹², UNHCR¹³ och UNHCHR¹⁴ har alla gjort studier om globaliseringens effekter. FN:s

---

⁷ Se FN-dokument E/CN.4/Sub.2/2000/13, t.ex på högkommissariens för mänskliga rättigheter hemsida, www.unhchr.ch

⁸ United Nations Conference on Trade and Development / FN:s konferens för handel och utveckling

⁹ United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization / FN:s organisation för utbildning, vetenskap och kultur

¹⁰ United Nations International Children's Fund / FN:s barnfond

¹¹ United Nations Development Programme / FN:s utvecklingsprogram

¹² United Nations Environment Programme / FN:s miljöprogram

¹³ United Nations High Commissioner for Refugees / FN:s flyktingkommissarie

¹⁴ UN High Commissioner for Human Rights / FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter

granskningskommitté för konventionen om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna har varit ett av de mest aktiva organen när det gäller att diskutera relationen mellan globaliseringen och människorättsfrågor.

Strävandet efter att mänskliga rättigheter i högre grad än nu skall styra och vägleda även ekonomiska och finansiella aktörer och processer skulle med största sannolikhet även innebära ett stärkande av FN som global aktör.

Slutsats

De mänskliga rättigheternas utveckling kommer i högsta grad att påverkas av om och hur det internationella samfundet kommer att möta och lyckas lösa de stora globala frågorna och effekterna av de nya nationella konflikter som blossat upp. Det går idag inte att diskutera mänskliga rättigheter utan att göra det mot bakgrund av globaliseringen.

Det har funnits misstänksamhet och ett visst motstånd hos många av de finansiella aktörerna inför att arbeta med mänskliga rättigheter, men FN, den allmänna opinionen och även inre krafter försöker visa hur detta snarare skulle bidra till att man uppnår de effekter man säger sig sträva efter. I följande avsnitt skall vi presentera några av de områden där de finansiella aktörernas relation till de mänskliga rättigheterna diskuterats.

Människorättsansvar för de internationella finansiella institutionerna och de transnationella företagen

I stora infrastrukturella utvecklingsprojekt, internationell handel och internationell finanspolitik har respekten för de mänskliga rättigheterna historiskt sett varit dålig eller icke förekommande.

Internationella finansiella institutioner – Världsbanken och Internationella Valutafonden¹⁵

Världsbanken och Internationella Valutafonden (IMF) skapades efter andra världskriget för att skapa ordning och stabilitet i det internationella finansiella systemet. Världsbanken skulle fungera som en utvecklingsbank för att främja den nödvändiga ekonomiska utvecklingen i de

---

¹⁵ Vårt fokus ligger främst på Världsbanken, eftersom det är om dess roll som utvecklingsorgan som det mesta av MR-diskussionerna förts.

krigsdrabbade länderna och utvecklingsländerna och Valutafonden skulle garantera växelkurserna och stabilitet i det finansiella systemet.

Världsbanken är en institution där idag över 180 stater är medlemmar, men där inflytandet bestäms av hur stor medlemsavgift landet betalar, det vill säga hur mycket resurser man tillför. Detta innebär att cirka 25 länder tillför merparten av medlen och tillsammans äger 62% av Världsbankens aktier, medan de resterande 155 länderna, huvudsakligen länder som behöver utnyttja Världsbankens lån, tillsammans har 38% av aktierna och därigenom mindre inflytande över hur den styrs.

Valutafonden har något över 180 stater som medlemmar och ett lands röstvikt bestäms av hur stor insats man lämnar. USA dominerar totalt med 17,16% av den totala röstsumman, med Japan på andra plats med 6,16% och Tyskland på tredje med 6,02%. (Sverige har 1,12%.)¹⁶

Världsbanken lånar ut pengar för projekt inom infrastruktur (dammar, vägar, vatten och sanitet), produktion (gruvdrift, jordbruk, fiske), sociala sektorer (hälso- och sjukvård, utbildning) och för ekonomiska reform- och krisprogram. Världsbanken¹⁷ är en av de allra viktigaste aktörerna inte bara på den internationella finansiella arenan utan även för utvecklingsfrågor.

I och med att den fasta växelkurspolitiken övergavs under 70-talet har Valutafonden övergått till att bli en granskare och ”garant” för ”en sund finanspolitik”, bland annat genom ge länder tillgång till resurser för att rätta till betalningsobalanser samt ge riktlinjer och rekommendationer för den ekonomiska politiken.

Kritik mot de finansiella institutionerna

Världsbanken har, bland annat, kritiserats för att dess långivning till infrastruktur- och energiprojekt bidragit till stora tvångsflyttningar av människor och till miljöförstöring. Särskild uppmärksamhet har vissa storskaliga dammprojekt fått, där de drabbade grupperna inte sällan varit ursprungsfolk.

De ekonomiska reformpaketet för låntagande länder som Världsbanken och Valutafonden lanserade i början av 80-talet, de så kallade struktur- anpassningsprogrammen, har kritiserats för att de slagit hårt mot de fattigaste grupperna i länderna. Struktur- anpassningsprogrammen innehöll i sin första utformning tydliga riktlinjer för hur den ekonomiska och

---

¹⁶ Den totala uppdelningen finns på IMF:s hemsida: www.imf.org

¹⁷Världsbanken är egentligen en samling av flera olika organ med olika inriktning som tillsammans utgör Världsbanksgruppen/the World Bank Group: the International Bank for Reconstruction and Development (IBRD), the International Development Agency (IDA), the International Finance Corporation (IFC) och the Multilateral Investment Guarantee Agency (MIGA).

sociala politiken skulle bedrivas för att landet skulle kunna komma ifråga för nya lån. Det gavs klara direktiv om att statsutgifterna måste minska, vilket oftast ledde till att den offentliga sektorn bantades. Nedskärningar i den sociala sektorn och högre grad av privatisering slog hårt i samhällen där tillgången på sjukvård och skola redan var dåligt utbyggd och människor hade små marginaler att klara ökade avgifter.

Strukturanpassningsprogrammen (SAP) väckte stark kritik både bland icke-statliga organisationer (NGOs) i Nord och bland drabbade grupper i länderna i Syd, där vissa länder upplevde ”SAP-kravaller” och folkliga demonstrationer under 80- och 90-talen.

Även det inflytande Världsbanken och Valutafonden får genom sin stora betydelse på den finansiella marknaden har varit föremål för kritik. Ett fattigt land som är beroende av lån måste söka Världsbankens och Valutafondens godkännande, både för att få tillgång till de fördelaktiga villkor dessa institutioner kan erbjuda och för att vara aktuella för andra långgivare. Världsbanken och Valutafonden ses som ett slags garantier för att det är ”säkert” att låna ut. Genom de lån och garantier de ger och ekonomiska reformpaket de föreskriver och rekommenderar har dessa två institutioner således ett stort inflytande över de fattigaste ländernas ekonomier.

Kritiken, och i vissa fall de uteblivna önskade resultaten, har inneburit att Världsbanken och Valutafonden själva modifierat sina program och framförallt Världsbanken talar om att man nu lägger in ”fattigdomsaspekter” i sina program. Långgivningen till de sociala sektorerna har ökat i omfattning. Världsbanken har dessutom tagit ett initiativ för att hjälpa de mest skuldsatta länderna, de så kallade *Highly Indebted Poor Countries* (HIPC).

Kritiker efterfrågar dock en ökad öppenhet och demokratisering i de båda institutionerna.

De finansiella institutionernas människorättsansvar

Effekten av den ekonomiska konditionalitet med strukturanpassnings- och stabiliseringsprogram som Valutafonden och Världsbanken tidigare krävde blev i många fall negativ, sett ur ett människorättsperspektiv, framförallt på det ekonomiska och sociala planet. Samtidigt höjdes röster för att Världsbanken och Valutafonden, som trots stor självständighet är medlemmar av FN-familjen, borde kunna hållas ansvariga för hur deras agerande påverkar de mänskliga rättigheterna.

Det har påpekats att både Världsbanken och Valutafonden är medlemsbaserade och att representanter från olika stater sitter i beslutande organ. Dessa stater har i sin tur, i stor omfattning, skrivit under och ratificerat de olika konventionerna som finns på människorättsområdet. Eftersom Världsbankens och Valutafondens agerande och policier har stor påverkan på hur människors rättigheter beaktas – såväl genom direkt agerande och biståndsprojekt som i riktlinjer till låntagande stater – borde ledamöter som representerar länder eller grupper av länder i dessa institutioners styrelser verka för att människorättsregelverket efterlevs.

Om Världsbanken och Valutafonden skulle börja se sig som bundna av de internationella överenskommelser om mänskliga rättigheter som deras medlemsstater ingått skulle inre reformer krävas. Alla policier måste då stämmas av mot dessa MR-principer och de mänskliga rättigheterna skulle vara en naturlig del av hela processen vid planering, beslut, genomförande och utvärdering av projekt. Mer verkligt deltagande¹⁸ från berörda grupper och det civila samhället skulle behövas liksom ett närmare samarbete med andra enheter, inom till exempel FN-familjen, med ansvar för MR-frågor.

När man diskuterar MR-ansvar kan det vara viktigt att komma ihåg att just ansvar är något som dessa båda institutioner själva framhåller allt mer i sina kontakter med utvecklingsländer i diskussioner om god samhällsstyrning (*good governance*).

Såväl frågor om rätten till självbestämmande, medborgerliga och politiska rättigheter som möjligheten att progressivt realisera de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna genom maximalt utnyttjande av tillgängliga resurser – som det uttrycks i den internationella konventionen om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna – har varit aktuella när man diskuterat Världsbanken och Valutafondens roll i utvecklingsländerna.

Rättighetsperspektivet

Tidigare har Världsbanken och Valutafonden hävdats att deras mandat förhindrar att de engagerar sig i mänskliga rättigheter eftersom detta skulle innebära en otillbörlig politisering av verksamheten. Men 1991 sade Världsbanken i sin årsrapport att målet med utveckling var *”to in-*

---

¹⁸ Världsbanken har ibland kritiserats för att det ”deltagande” de själva talar om i samband med olika beslutsprocesser snarare är konsultationer och information som inte påverkar några beslut eller som kommer efter det att besluten är fattade.

crease the economic, political and civil rights of all people across gender, ethnic groups, religions, races, regions and countries”¹⁹ (vår fetstil).

Världsbanken hade alltså länge ståndpunkten att det låg utanför dess mandat att ha politiska åsikter och att ett rättighetsperspektiv därför skulle bryta mot dess stadgar. Under senare år har Världsbanken i stället börjat säga att det utvecklingsarbete man bedriver uppfyller de mänskliga rättigheterna och särskilt då de ekonomiska och sociala. FN:s kommitté för ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter har dock slagit fast att sambandet mellan bistånd och utvecklingsamarbete å ena sidan, och förverkligande av de ekonomiska och sociala rättigheterna å den andra, inte är självskrivet. Det finns flera exempel på utvecklingsprojekt där klara kränkningar av de mänskliga rättigheterna blivit resultatet.

Även många bilaterala givare hade tidigare åsikten att de ekonomiska och sociala rättigheterna inte behövde särskilda hänsyn i biståndet, eftersom allt bistånd i förlängningen syftade till deras förverkligande. Detta hängde samman med en syn på ESK-rättigheter som snarare biståndspolitiska mål än verkliga rättigheter. En ny samsyn finns nu hos allt fler givare som anammar ett integrerat rättighetsperspektiv på biståndet.

Världsbanken skrev i sin rapport *”Development and Human Rights: The Role of the World Bank”* från 1998 att dess arbete för social och ekonomisk utveckling är den insats Världsbanken som institution kan göra för att främja de ekonomiska och sociala mänskliga rättigheterna. Rapporten är därför en uppräkningslista av olika projekt som sägs förverkliga de mänskliga rättigheterna. Detta görs dock utan analys eller utvärdering utifrån MR-indikatorer. Inte heller talas det om att Världsbanken som aktör skulle ha några *skyldigheter*.

Det verkar fortfarande finnas en oro för att ett rättighetsperspektiv skulle bakbinda arbetet snarare än att hjälpa det framåt, medan MR-organisationer och FN ser de mänskliga rättigheterna som ett möjligt rättesnöre för att få saker mer ”rätt” från början.

FN:s kommitté för de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna skrev hösten 2000 till Världsbankens president och Valutafondens VD och meddelade att enligt dess erfarenhet (av bevakning av staters efterlevnad av sina skyldigheter i fråga om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter) var fattigdom och mänskliga rättigheter intimt sammankopplade och att ett beaktande av mänskliga rättigheter skulle berika de fattigdomsbekämpningsstrategier institutionerna arbetade med.

---

¹⁹ World Bank; *”The World Bank Report 1991”*, s.31.

FN:s högkommissarie för mänskliga rättigheter, Mary Robinson, har aktivt arbetat för att få till stånd en dialog utifrån ett människorättsperspektiv med Världsbanken och Valutafonden. Världsbanken har tagit vissa steg och deltagit i sammanhang där mänskliga rättigheter diskuterats, bland annat med högkommissarien, även om man själv tvekar att använda MR-terminologin. Valutafonden har hittills hållit sig rätt kallsinnig och hävdar fortsatt att dess mandat inte tillåter den att verka annat än i rent ekonomiska frågor.

Världsbanken har genomgått relativt stora förändringar sedan James Wolfensohn blev chef 1995. Bland annat har en undersökningsgrupp, *The World Bank Inspection Panel*, tillsatts och fått i uppdrag att undersöka extern kritik av Världsbanksfinansierade projekt. Även om denna grupp, enligt många bedömare, fortfarande lämnar mycket i övrigt att önska kan det ses som ett steg i rätt riktning.²⁰

Granskningsgruppen tillsattes för att utvärdera en del av de projekt som mött stort motstånd och folkliga protester. Framförallt handlade det om stora infrastruktur- och energiprojekt, som fått oönskade konsekvenser för miljön, minoriteter och/eller ursprungsfolk. Gruppen utvärderar inte negativa eller positiva effekter av Världsbankens projekt per se, utan mot bakgrund av om Världsbankens egna riktlinjer om folkomflyttningar, ursprungsfolk och fattigdomsbekämpning följts. Världsbanken har också utarbetat nya riktlinjer för samarbete med enskilda organisationer och de senaste åren har en stor nyrekrytering av icke-ekonomer gjorts till Världsbanken.

I de direktiv som finns inom Världsbanken för folkomflyttningar, ursprungsfolk och fattigdomsbekämpning, används delvis terminologi från MR-området.²¹ Det återstår dock att se om detta får någon verklig effekt för genomförandet. Dessutom gäller direktiven alltså endast vissa grupper, företeelser eller sektorer.

---

²⁰ Det finns andra exempel på hur man redan tidigare försökt utkräva ett större ansvar av finansiella organ; under Carteradministrationen i USA antog kongressen en lag om att det amerikanska stödet för utlåning från de internationella finansiella institutionerna delvis skulle vara avhängigt respekten för de mänskliga rättigheterna i låntagarländerna; i stadgan för den europeiska banken för uppbyggnad och utveckling, *the European Bank for Reconstruction and Development*, står det att den måste ta hänsyn till situationen för mänskliga rättigheter i sin utlåning till länder i Central- och Östeuropa.

²¹ Dessa policies om "Involuntary Resettlement", "Indigenous Peoples" och "Poverty Reduction" återfinns på Världsbankens hemsida: www.worldbank.org. Härifrån kan man också beställa *The World Bank Group Directory* där Världsbanksgruppens institutionella uppbyggnad presenteras med kontaktadresser till alla anställda.

Det finns bedömare som hävdar att gruppen i sig gör ett relativt gott arbete och att problemet snarare är att dess rekommendationer inte följs. Världsbankens styrelse har än så länge visats sig obenägen att följa gruppens förslag om grundligare utvärderingar av vissa fall.

Kanske har den internationella ekonomiska krisen i slutet av 90-talet öppnat nya möjligheter för att kunna diskutera med de internationella finansiella institutionerna; den dominerande marknadsliberala ekonomiska ideologin står inte längre helt oemotsagd.

Världshandelsorganisationen - WTO

Vid den sista GATT-rundan 1994 i Marrakech etablerades den nya världshandelsorganisationen WTO (*World Trade Organization*). Marrakech-överenskommelsen kom att ytterligare öppna gränserna för handeln, minska staternas möjlighet att skydda sin inhemska produktion samt ge mer utrymme för investeringar och transnationella företag.

WTO tog över efter GATT-rundorna som dittills varit de fora där världens stater mötts och diskuterat världshandeln. WTO:s huvudsakliga mandat är att verka för en friare världshandel genom att stärka lagstiftningen om den samt avskaffa och motarbeta handelshinder. Organisationen skall fungera som ett forum för internationella förhandlingar om handel samt övervaka att det regelverk och de handelsavtal som förhandlats fram också efterlevs. WTO har makt att besluta om sanktioner mot stater som inte lever upp till de regler och överenskommelser som antagits.

WTO är en medlemsorganisation med stater som medlemmar och har idag cirka 130 medlemmar. Av de stora aktörerna står Kina och Ryssland än så länge utanför, men har påbörjat förhandlingar om medlemskap. Varje land har en röst, men medlemsavgiften baseras på landets andel av världshandeln, vilket innebär att de stora resursstarka staterna ändå får stor tyngd.

Det förekom en viss diskussion om vilken ställning WTO skulle ha gentemot FN. Vissa ansåg att det borde ingå i FN-familjen som ett särskilt fackorgan, men i den slutliga överenskommelsen mellan GATT-länderna står WTO helt utanför FN-systemet. WTO:s "*Founding Documents*" diskuterar inte mänskliga rättigheter eller problematiken för de länder i Syd som har en sämre utgångspunkt i världshandeln.

FN:s fackorgan för handel och utveckling, UNCTAD, har ingen större betydelse när det gäller den faktiska utvecklingen på handelsområdet, där WTO är den helt dominerande aktören.

Ökad och avreglerad handel

En ökad handel som leder till ökad tillväxt kan frigöra resurser för att bättre förverkliga människors rättigheter, men detta är inte något som sker med automatik. De protester som höjts mot ökad frihandel handlar oftast om att resurserna blir skevt fördelade och att de människor som har störst behov av såväl mer resurser som ökad respekt för sina mänskliga rättigheter inte får tillräcklig tillgång till vinsterna. Det finns kritiker som menar att avregleringen i sig gynnar de rika länderna och företagen på bekostnad av fattigare länder och utsatta grupper av människor.

Teorin om komparativa fördelar utgår ifrån att alla stater har möjligheter att konkurrera och därför kommer att tjäna på mesta möjliga frihandel. Samtidigt finns det tecken på att nivån varifrån man startar är absolut avgörande för hur en stat klarar sig i konkurrensen. Det återstår dessutom att se om det är lika självklart att i-världen ska öppna sina subventionerade marknader för livsmedel och textil som det är att utvecklingsländerna skall öppna sina för industrivaror. De varor som många av u-länderna exporterar är fortfarande de som regleras mest.

Utvecklingen går mot att de rika länderna och de största transnationella företagen får allt större del av handeln; enligt UNDP:s *"Human Development Report 2000"* står de minst utvecklade länderna, som tillsammans har ca 10% av världens befolkning för 0,4% av världshandeln (och har minskat från 0,5% 1990 och 0,6% 1980). De fattigaste ländernas marginalisering innebär att de går miste om en andel av världshandeln som skulle kunna betyda oändligt mer för deras tillväxt och utveckling än bistånd och lån.

Kritik mot WTO

WTO har kanske blivit den institution som förknippas mest med globalisering och många av de protester som riktats de senare åren mot effekter av den ekonomiska globaliseringen har utgått från världshandeln och WTO:s roll i den.

Det finns idag inte något utrymme för det civila samhället att delta i diskussionerna inom WTO, varken i egenskap av enskilda organisationer eller fackföreningar. Handel handlar idag om stater och företag, att jämföra med mänskliga rättigheter där avtal sluts mellan stater men för människor. Att handelsavtalen idag i egentlig mening varken diskuterar miljö eller mänskliga rättigheter har väckt starka protester.

I en FN-rapport hösten 2000 *"The Realization of Economic, Social and Cultural Rights: Globalization and its Impact on Full Enjoyment of Human*

Rights'²² som två medlemmar av FN:s Underkommission för främjande och skydd av de mänskliga rättigheterna gjort kritiserar WTO, Världsbanken och Valutafonden hårt, både vad det gäller ramverk, policies och beslutsordning.²³

Särskilt bristen på öppenhet i WTO kritiseras. Det faktum att organisationens verksamhet inom handel har stor påverkan på människors mänskliga rättigheter lyftes fram. Dessutom är organisationen verksam i områden som patentlagstiftning som, när det gäller läkemedel, har en direkt effekt på människors rätt till hälsa. (Särskilt uppmärksammas är debatten kring patentlagstiftningen på de bromsmediciner som finns för behandlingen av HIV/Aids.)

Även WTO:s beslutsordning har ifrågasatts där organisationen visserligen formellt arbetar enligt principen ett land – en röst, men där de rika länderna i Nord har extra tyngd i de kommittéer och grupper där besluten förbereds. Kritiker menar att besluten snarare tas genom informell konsensus än genom formella kanaler. Flera av utvecklingsländerna har inte resurser att ha någon permanent representation vid WTO:s högkvarter i Genève och kan ibland inte ens medverka med delegationer under förhandlingsrundorna.

Kritikerna hävdar alltså att det är de rika nationerna som har den största makten i WTO och därigenom problemformuleringsföreträdare. Det är de rika länderna som än så länge haft störst tillgång till det nya IT-samhällets landvinningar (även om det finns en potential för fattigare länder här på sikt) och som tagit patent på bioteknik för mediciner, spannmål och livsmedel.

FN har diskuterat världshandeln vid ett flertal tillfällen i många olika fora: Underkommissionen för främjande och skydd av de mänskliga rättigheterna antog till exempel en resolution 1998 med namnet "*Human rights as the primary objective of trade, investment and financial policy*"²⁴ och en resolution 1999 speciellt kring världshandeln, "*Trade liberalization and its impact on human rights*",²⁵ där underkommissionen bland annat uppmanar

---

²² **Se mer:** FN-dokument: E/CN.4/Sub.2/2000/13 på www.unhchr.ch

²³ WTO reagerade starkt mot den framförda kritiken och protesterade i ett brev till högkommissarien för mänskliga rättigheter, Mary Robinson. Det som möjligen försvårar relationen mellan WTO och FN är det faktum att WTO vid sin tillblivelse bestämde sig för att inte ha någon så kallad "*specialized agency relationship with the UN*", även om man efterträdde GATT som var ett specialorgan till FN.

²⁴ **Se mer:** FN-dokument: E/CN.4/Sub.2/RES/1998/12 på www.unhchr.ch

²⁵ **Se mer:** FN-dokument: E/CN.4/Res/1999/30 på www.unhchr.ch

WTO att arbeta för att integrera de principer och skyldigheter som omgärdar de mänskliga rättigheterna i framtida förhandlingar.

Även FN:s kommitté för de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna har i en skrivelse till WTO förklarat att den anser att mänskliga rättigheter måste ses som normer som skall tas i beaktande vid formulering av ekonomiska policier. Kommittén har också förklarat sig villig att arbeta tillsammans med WTO i den här frågan.²⁶

WTO vänder sig naturligtvis mot kritiken och har bland annat på sin hemsida en förteckning över de "tio vanligaste missuppfattningarna" om organisationen och dess arbete.²⁷

Några av de mest kontroversiella frågorna som omgärdat WTO de senaste åren har varit MAI (se nedan), patenträtten och införandet av en social klausul.

MAI

Under 1997-98 började ett internationellt avtal om frihandel och investeringar, *Multilateral Agreement on Investment* (MAI) diskuteras inom *Organisation for Economic Co-operation and Development* (OECD), samarbetsorganisationen där ett trettiotal av världens rikaste länder diskuterar ekonomiskt samarbete och utveckling.

Diskussionen om MAI gick först i stå under hösten 1998 efter starka protester från NGOs (uppbackade av Frankrike som ville skydda framförallt sin filmindustri från den amerikanska konkurrensen). Vid WTO:s möte i Seattle i december 1999 drev EU frågan om att MAI skulle införlivas i WTO:s regelverk, men detta möte havererade efter såväl konflikter mellan staterna i förhandlingarna som kraftiga folkliga protester.

Protesterna mot frihandelsavtalet MAI ger ett exempel på hur NGOs och folklig opinion får allt större utrymme. Några av de starkaste protesterna mot MAI berodde just på att frågor om miljö och mänskliga rättigheter föll utanför regelverket. Eftersom WTO har möjligheten att införa sanktioner mot länder som inte efterlever reglerna skulle detta kunna innebära att stater som försökte föra en mer självständig handelspolitik utifrån miljöhänsyn eller respekt för mänskliga rättigheter skulle kunna

---

²⁶ **Se mer:** FN-dokument: E/CN.12/1999/9, paragraf 5 på www.unhchr.ch

²⁷ Här återfinns WTO:s svar på en del av den kritik som vi berört: 1) The WTO dictates policy; 2) the WTO is for free trade at any cost; 3) Commercial interest take priority over development...; 4)...and over the environment; 5)...and over health and safety; 6) The WTO destroys jobs, widens the gap between rich and poor; 7) Small countries are powerless in the WTO; 8) The WTO is a tool of powerful lobbies; 9) Weaker countries are forced to join the WTO; 10) The WTO is undemocratic.

straffas. MAI-förslaget gav även mycket stor ansvarsfrihet för de transnationella företagen.

Patenträtten

En av de mest kontroversiella och debatterade frågorna inom den internationella handeln är patenträtten, de så kallade handels-relaterade immaterialrättigheterna som handlar om patent och upphovsrätt.

WTO:s TRIPS-överenskommelse (*Trade-Related aspects of International Property Rights*) har bidragit till att de transnationella företagen ytterligare kunnat stärka sin kontroll över immaterialrättigheterna. Förutom att ta patent på egna forskningsresultat och uppfinningar har företagen nu även patenterat mycket av den traditionella kunskap som återfinns hos olika ursprungsfolk. Ett stort antal av dessa patent är baserade på den kunskap som ursprungsfolk har om läkande processer – djur och växter kan man inte ta patent på men genom TRIPS-överenskommelsen tilläts patent på mikroorganismer samt mikrobiologiska och icke-biologiska processer. 97% av världens patent finns i dag i i-länder och 90% innehas av transnationella företag.²⁸

Det finns en motsättning mellan patenträtten och rätten att få ta del av vetenskapliga framsteg – en rättighet som bland annat finns uttryckt i FN:s allmänna förklaring om de mänskliga rättigheter, och i konventionerna om ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter och om medborgerliga och politiska rättigheter. Inte minst får det återverkningar inom sjukvården – där diskussionen om så kallade generiska mediciner för HIV/Aids är högaktuell. De generiska läkemedlen är billigare varianter av ett läkemedel och skulle ofta kunna produceras lokalt, men så länge patentet gäller är de att betrakta som olagliga piratkopior.

Social klausul

En annan kontroversiell fråga är den om arbetsrättigheter i handelsavtal. Det har förekommit diskussioner om införandet av en social klausul i WTO:s regelverk och/eller att WTO skulle arbeta närmare Internationella arbetsorganisationen (ILO) när det gäller frågor om arbetsrättigheter. Några av de rättigheter som nämnts är rätten att bilda och vara medlem i fackföreningar, rätten till en minimilön, säkra arbetsförhållanden, förbud mot tvångsarbete och skadligt barnarbete. Än så länge har ingen överenskommelse nåtts på området.

---

²⁸ Bland annat UNDP's "Human Development Report 1999" diskuterar detta.

Det finns skilda meningar om att koppla samman mänskliga rättigheter och handelsfrågor. Att diskutera mänskliga rättigheter i internationella handelsfora ses med oblidiga ögon av många länder i Syd, som idag konkurrerar framförallt med låga arbetskostnader för att locka utländska investerare och transnationella företag. Dessa länder är oroliga för att olika normer kommer att gälla för länder i Nord och i Syd och för länder av olika ”strategiskt” värde. De misstänker att de mänskliga rättigheterna kan användas för protektionistiska utspel för att diskriminera dem på världsmarknaden.

Dessutom finns det fortfarande olika synsätt om vilka mänskliga rättigheter som ska lyftas fram. Tidigare framhölls nästan uteslutande de medborgerliga och politiska rättigheterna, vilket skedde på bekostnad av de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna och därmed motverkade synen på de mänskliga rättigheterna som en odelbar helhet.

WTO har betydligt mer kraft att sätta bakom sina riktlinjer än till exempel FN som saknar direkt tillämpningsförmåga. Att införa handels-sanktioner utifrån respekt för mänskliga rättigheter är de flesta länderna tveksamma till (annat än i kanske de riktigt ”tydliga” fallen, som i apartheidens Sydafrika, men inte ens i det fallet fanns det konsensus).

Ytterligare argument som förs fram mot införandet av en social klausul går ut på att handelssanktioner snarare skulle skada de utsatta arbetarna; att det idag inte finns egentliga tecken på att det skulle ge någon effekt; att det endast skulle ha möjlighet att påverka arbetsförhållanden inom exportsektorn; att man inte kommer åt de egentliga orsakerna till den fattigdom som innebär att människor inte har några val på arbetsmarknaden och att det skulle slå orättvist eftersom fattiga länder skulle känna av handelssanktioner betydligt mer än större och rikare länder.

Visar sig frågan om en social klausul bli för svår att enas om, så skulle ändå ett närmare samarbete mellan WTO och ILO kunna medföra stora förändringar. Genom WTO skulle de konventioner som tagits fram inom ILO för arbetsrättigheter få mer tyngd. Möjligen kan själva ”hotet” om en social klausul få länderna att stärka sin inhemska lagstiftning.

Samtidigt har flera transnationella företag själva arbetat fram riktlinjer, så kallade uppförandekoder (*Codes of Conduct*) för sin verksamhet, där även en del arbetsrättigheter ingår.

De transnationella företagen och uppförandekoder (Codes of Conduct)

De senaste åren har frågan om företagande, framförallt på global nivå, och mänskliga rättigheter blivit allt mer omdebatterad. Orsakerna till detta är många: i en globaliserad värld har de transnationella företagen fått ett allt större inflytande; konsumenterna har blivit allt mer observanta på produktionsförhållanden; informationsteknologin sprider information och möjliggör opinionsbildning och samordning som aldrig förr; privatiseringar har givit fler aktieägare som vill få insyn i företagets verksamhet (inklusive NGOs och grupper som skaffat sig aktier just för att få insyn och inflytande) och uppmärksammade fall där företag på olika sätt varit inblandade i kränkningar av mänskliga rättigheter.

Mest publicitet har kläd- och skobranschen fått, för dåliga arbetsförhållanden i fabriker i u-länderna, samt utvinningsbranscherna, framförallt olje- och gruvindustrin, när man samarbetat med repressiva och auktoritära regimer.

Uppskattningar visar att det idag finns omkring 40 000 transnationella företag, med 250 000 filialer. 70 miljoner människor är anställda i något av dessa företag, som producerar 25% av världens ”tillverkningsvaror” och står för 2/3 av världshandeln.²⁹ De 500 största företagen står för ca 70% av den totala världshandeln och 80% av utlandsinvesteringarna. Dessutom sker drygt 40% av världshandeln i internhandel inom företagen.³⁰ Det transnationella elementet innebär att företagen står fria i relation till staten och kan flytta sin verksamhet om de får bättre villkor någon annanstans eller stöter på oönskad kritik.

De transnationella företagen återfinns i expansiva branscher som elektronik, energi, informationsteknologi, klädestillverkning och telekommunikation. Företagen dominerar även forskning och utveckling genom strategiska branscher som läkemedelsindustrin, fossila bränslen och jordbruksprodukter (utsäde, gödnings- och bekämpningsmedel)³¹.

---

²⁹ Uppgift från IHRIP; ”Circle of Rights.– Economic, Social & Cultural Rights Activism, A Training Resource”(2000), s.490.

³⁰ Uppgift från Axelsson Nycander, Gunnel; ”Etik och handel – En studie om Fair trade”(1999), s.15.

³¹ Frågan om patenträttigheter, det vill säga vem som ”äger” forskningsresultat har, som förklaras i avsnittet om WTO, varit mycket omdiskuterat.

Företagens påverkan på de mänskliga rättigheterna

De transnationella företagen kan påverka människors rättigheter genom sin verksamhet på flera sätt:

Rätten till självbestämmande (art. 1 i IKESKR³² och i IKMPR³³)

Stora företag har möjlighet att bedriva verksamhet i ett område utan att de bosatta invånarna där har något inflytande över det. Oftast tas beslutet att ge företagen tillstånd på central nivå i staten, medan effekterna kommer på regional eller lokal nivå. Självbestämmande innebär till exempel att ha kontroll över naturresurser och andra tillgångar och användandet av dessa för att generera välstånd och social service.

Rätten till arbete och till rättvisa och gynnsamma arbetsvillkor (art. 6 & 7 i IKESCR)

De transnationella företagen återfinns ofta i branscher där konkurrensen om marknadsandelar är mycket hård. Detta har inneburit att man i många fall pressar priserna genom att verka i låglöneländer. Låga löner är ofta en del i ett större mönster av dåliga och/eller farliga arbetsförhållanden, godtyckliga metoder för anställning och avsked samt små möjligheter att organisera sig. Företagen är kända för att flytta verksamheten till billigare områden om kraven på högre löner eller andra åtgärder, som åtminstone på kort sikt ökar kostnaderna, ser ut att få genomslag. De företag som arbetar inom utvinningsindustrin, till exempel de stora oljebolagen, är naturligtvis tvingade att verka i länder med oljetillgångar, men detta har medfört att de istället kritiserats för att samarbeta med auktoritära och repressiva regimer i länder där arbetsrättigheterna inte heller efterlevs.

Rätten att bilda fackföreningar och att strejka (art.8 i IKESKR)

Många transnationella företag återfinns i de särskilda ekonomiska zoner som u-länder sätter upp för att locka utländska investeringar. I dessa zoner gäller särskilda regler och det är ofta svårt att bilda fackföreningar.

Rätten till en tillfredsställande levnadsstandard, inklusive mat, kläder och bostad (art.11 i IKESKR)

I fall där de transnationella företagens verksamhet leder till miljöförstöring, till exempel vid oljeutvinning, eller tvångsförflyttningar hotas människors möjlighet till en tillfredsställande levnadsstandard. Tendensen att det går att ta patent på grödor och andra födoämnen hotar på sikt rätten till mat.

---

³² Internationella konventionen om de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna

³³ Internationella konventionen om de medborgerliga och politiska rättigheterna

Rätten till hälsa (art.12 i IKESKR)

Miljöförstöring samt skadliga arbetsförhållanden påverkar människors hälsa. Intensiva och miljöfarliga produktionsmetoder har inneburit att de transnationella företagen har bidragit till nedsmutsningen av hav och sjöar, utsläpp av ozonförstörande gaser m.m. Dessutom har företagen inte sällan valt att lägga särskilda miljöfarliga produktionsled i länder där miljölagstiftningen är bristfällig eller icke förekommande.

Dessutom innebär de stora transnationella läkemedelsföretagens patent och kontroll över viktiga mediciner att dessa inte kan produceras lokalt för ett billigare pris. Detta innebär till exempel att bromsmediciner för Aids är svårtillgängliga för de flesta av de sjuka i den fattigare delen av världen.

Vilka möjligheter finns att hålla de transnationella företagen ansvariga för effekter som deras verksamhet får?

Rent juridiskt reglerar de mänskliga rättigheterna förhållandet mellan individen och staten och det är staten som har det yttersta ansvaret för att de mänskliga rättigheterna respekteras.

Staten har en skyldighet att *respektera* människors rättigheter i sitt eget agerande. Detta gäller såväl i faktiskt agerande som för underlåtenhet att agera. Skyldighet att *uppfylla* betyder att staten måste skapa förutsättningar i de fall där de mänskliga rättigheterna inte upprätthålls.

Skyldigheten att *skydda* innebär dock att staten även har ett ansvar att försvara sina invånares rättigheter mot utomstående aktörer, tredje part. Här kommer frågan om de transnationella företagen in. Staten kan inte skylla på företagen och att den inte kan kontrollera deras verksamhet, eftersom det till syvende og sist är staten som har givit företagen tillstånd att verka i landet.

Verkligheten är naturligtvis mer mångbottnad än så; med 50 transnationella företag bland de 100 största ekonomierna i världen³⁴ och med skuldbördor och andra ekonomiska förutsättningar finns det i hög grad anledning att diskutera fattiga staters handlingsutrymme; de transnationella företagen erbjuder en möjlighet att få in utländsk valuta vilket behövs för att betala av på utlandsskulder och ger tillgång till utländska marknader. Skyldigheten att skydda sina invånare kan staten dock aldrig avsvära sig ifrån.

De transnationella företag som inte är beroende av att verka i ett särskilt område har en stor rörlighet och kan flytta verksamheten för att få så gyn-

---

³⁴ UNDP har bland annat gjort en jämförelse mellan några av de största TNF och några länders ekonomier - Mitsubishi's handelsvolym är större än Indonesiens BNP, Fords större än Sydafrikas BNP och Royal Dutch Shells inkomster större än Norges.

samma villkor som möjligt. Gynnsamma villkor har många gånger varit liktydigt med låga omkostnader för personalen samt ett klimat där organisationsmöjligheterna för arbetstagarna varit små. Denna mobilitet ger företagen ett fördelaktigt förhandlingsläge gentemot staterna.

ILO uppskattade 1998 antalet så kallade exportzoner till kring 850, med en samlad arbetskraft på 27 miljoner människor. I exportzonerna råder det för företagen extra gynnsamma villkor med låga skatter och hyror och sämre arbetsrättigheter för de anställda. Det är oftast just arbetsintensiva industrier som återfinns i dessa områden. Flera exportzoner har omgärdats av dålig publicitet, och uppgifter om undermåliga arbetsförhållanden och övergrepp på de anställda har varit vanliga nyheter.

Kritik mot transnationella företag

I takt med att världsekonomin blivit allt mer globaliserad och transnationella företag fått än större betydelse, har tankar väckts om att även de måste kunna hållas ansvariga och avkrävas respekt för mänskliga rättigheter.

Konsumenter har blivit mer observanta på arbets- och miljöförhållanden kring produktionen av de varor de köper, samt medvetna om den makt som de som köpare faktiskt har. Krav på respekt för mänskliga rättigheter har präglat en del av den nya konsumentbevakningen vilken också inbegriper miljöhänsyn och önskan om en rättvis handel. Aktieägare och andra med intressen i företagen vill ha ökad insyn och ökat inflytande. NGOs och multilaterala organisationer som FN, ILO och andra bedriver lobby- och opinionsarbete. Informationsteknologin har haft en stor betydelse för att sprida information och underlätta gemensamma aktiviteter och insatser.

Några av de fall som väckt stor internationell uppmärksamhet de senaste åren har varit företag som avslöjats med att använda barnarbetare inom produktionen av leksaker, sportkläder och textilier, Shells problematiska etablering i Ogoniland i Nigeria och stora infrastrukturella projekt för dammar och vägar som tvingat fram omfattande tvångsförflyttningar av människor.

UNDP diskuterade i *"Human Development Report 1999"*, med globaliseringen som tema, även frågan om de transnationella företagen och deras påverkan på den kulturella mångfalden. Särskilt ursprungsfolkens kulturer ansågs vara i riskzonen. Dessutom förutspåddes en koncentration av massmedia i ett fåtal transnationella företag kunna få konsekvenser för yttrandefriheten på sikt.

De transnationella företagen har varit utsatta för påtryckningar, vilket har givit effekt. I ett hårt internationellt konkurrens klimat har företag inte

råd att förlora marknadsandelar genom bojkotter eller negativ publicitet kring varor och produktionsförhållanden. Till ett företags viktigaste tillgångar hör dess varumärke och goda namn. Flera av de stora transnationella företagen är verksamma inom branscher där miljontals kronor läggs ner på marknadsföringskampanjer och dyra superstjärnor anlitas för att skapa precis rätt image för märket i fråga. Sportkläder och gymnastikskor tillhör kanske de tydligaste exemplen.³⁵

För att inte i förlängningen förlora marknadsandelar på grund av negativ publicitet har företagen själva börjat arbeta fram gemensamma riktlinjer och så kallade uppförandekoder, *codes of conduct*. Ytterligare motivation för företagen att respektera mänskliga rättigheter i sin verksamhet är att detta förväntas innebära att situationen i området eller landet blir lugnare och mer fredlig, vilket gynnar arbetsklimatet.

Riktlinjer för stater

1997 utarbetades nya riktlinjer för bedömningen av kränkningar av de ekonomiska, sociala och kulturella rättigheterna. I *"The Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights"*³⁶ utvecklades tänkandet om statens skyldigheter att respektera, skydda och uppfylla medborgarnas rättigheter och om vad som krävs för att identifiera en oförmåga eller en ovilja att göra detta som en de facto-kränkning.

Att skydda sina invånares mänskliga rättigheter mot tredje part, kan till exempel göras genom att staten har ett regelsystem som sätter ramar för icke-statliga aktörers verksamhet och att man genom kontroll och åtgärder ser till att dessa regler följs. I vissa fall har nationella konstitutioner eller domstolar särskilda åtgärder för icke-statliga aktörer.³⁷

Vissa stater har lagstiftning som kan användas när det gäller företag som är baserade i det egna landet och vars verksamhet hotar människor i ett annat land. Människorättsorganisationer i Nord använder sig ofta av sådan lagstiftning, men många gånger handlar det snarare om att få en folklig opinion mot agerandet och hota med att skada företagets goda namn hos dess "hemmapublik" än att det finns faktiska juridiska möjligheter att få företaget att ändra sig.

---

³⁵ Reebok var ett av de första företagen att börja arbeta med en frivillig uppförandekod baserad på respekt för mänskliga rättigheter, se mer nedan.

³⁶ Togs fram på initiativ av en grupp forskare och MR-aktivister. FN har dock tagit till sig dessa riktlinjer.

³⁷ Den sydafrikanska konstitutionen från 1996 är nyskapande på det här området då den slår fast att även juridiska personer kan hållas ansvariga för kränkningar av de mänskliga rättigheter som finns inskrivna.

Det är viktigt i sammanhanget att påpeka att i jämförelse mellan arbetsförhållandena inom ett transnationellt företag och inom ett lokalt företag i ett utvecklingsland, så tillhandahåller trots allt det stora företaget ofta en bättre arbetsmiljö. De krav som konsumenter och organisationer i Nord framför är att man skall jämföra mellan hur storföretagen agerar i olika delar av världen – att man skall ta samma ansvar för arbetstagare i mer resurssvaga länder som man gör i sina egna ”hemländer”.

Uppförandekoder/Codes of Conduct

De första MR-riktlinjerna för företag var de som uppkom i samband med apartheidtiden i Sydafrika under 70- och 80-talen då en uppförandekod för amerikanska företag med verksamhet i Sydafrika lanserades.

Det finns idag hundratals uppförandekoder för företag, varav de flesta är utarbetade av företagen själva. Koder utarbetas även i samarbete mellan NGOs, fackföreningar, företag och myndigheter. Man brukar göra en uppdelning mellan modellkoder och företagens egna koder.

”Modellkoder” brukar man kalla de koder som NGOs, fackföreningar, branschorganisationer, myndigheter eller regeringar presenterar som ett underlag för företagen. Dessa koder vilar ofta på en grund av de internationella människorättskonventionerna. De koder som utarbetats av företagen själva uppvisar i allmänhet sämre skydd för arbetsrättigheterna i arbetslivet än dem där fackföreningar deltagit.

De flesta koderna talar om företagets roll och sätter (i olika hög grad) upp riktlinjer som berör diskriminering, verksamhet i krigsområden, slavarbete, barnarbete, självbestämmande, hälsosamma och säkra arbetsförhållanden, rättvisa löneförhållanden, arbetstider, organisationsfrihet, rätten till kollektiva förhandlingar, konsument- och miljöskydd. Företagens egna initiativ har oftast varit en effekt av tryck utifrån från NGOs och konsumenter och ibland även av diskussioner inom den egna branschen.

De svåraste frågorna vad gäller uppförandekoder är inte helt förvånande kontrollen, efterlevnaden och vilka eventuella åtgärder som kan vidtas när företagen inte lever upp till dem. Hur man mäter efterlevnaden och vilka kontrollmekanismer som finns i systemet är absolut grundläggande för att en uppförandekod skall kunna fungera. Dessutom måste inblandade aktörer motiveras i alla led, ner till minsta underleverantör. Dåligt motiverade underleverantörer som upplever koderna som ovälkomna direktiv uppifrån blir lätt flaskhalsar i systemet.

Den största frågan är vad man gör när efterlevnaden är dålig. Vissa förespråkar bojkott, medan andra menar att detta kan slå tillbaka mot de an-

ställda och därför inte är rätt metod. Företag som antar en uppförandekod får finna sig att bli granskade och öppnar sig därför för kritik. Det kan därför bli kontraproduktivt när företag uppfattar att deras kod innebär att de får utstå mer kritik än konkurrenter som inte ens har någon kod. Å andra sidan kan ett företag som presenterar respekt för mänskliga rättigheter som del av sitt koncept lyckas med att vinna konsumenternas intresse och välvilja och därför tjäna på att ta egna initiativ.

Företag är alltid måna om att deras konkurrenter inte skall lyckas erövra marknadsandelar och har inte nödvändigtvis något emot regelverk, om dessa regler gäller för alla. Detta är en faktor som talar för att de stora transnationella företagen på sikt skulle ställa sig positiva till en allmän uppförandekod som skulle gälla alla. Vissa branscher har redan börjat utarbeta gemensamma riktlinjer.

Uppförandekoder är inte heller helt enkelt när man diskuterar utifrån frågan om fackföreningar; varför behövs uppförandekoder (som ofta dessutom kommer utifrån) när det i grunden ofta är fackliga frågor det gäller? Uppförandekoder har skapat en del konflikter mellan NGOs och fackföreningar, där de senare upplever att de tidigare saknar legitimitet och förståelse för de lokala förutsättningarna.

I vissa länder är det dock förbjudet eller mycket farligt att organisera sig och arbeta fackligt och då skulle uppförandekoder kunna ha en viktig roll att spela. När fackföreningar finns kan de, å andra sidan, ha en viktig roll för att se till att uppförandekoden blir värd mer än papperet den är skrivet på. I många fall har uppförandekoderna nämligen vid inspektion visat sig vara ett papper på engelska som hänger högt uppe i en fabrikslokal där arbetarna knappt ser den eller inte kan tillgodogöra sig den. En betydelsefull del av arbetet med en uppförandekod är att skapa medvetenhet hos arbetarna om arbetssituationen och deras rättigheter.

Vissa bedömare ser därför uppförandekoder som ett värdefullt komplement till fackföreningarnas jobb och hävdar att de koder som företagen själva antagit frivilligt dessutom får större genomslagkraft än dem som FN, ILO eller NGOs lanserat. (Ofta har de egna koderna formulerats med hjälp från FN-systemet eller NGOs.) Uppförandekoder bör naturligtvis aldrig ses som ett substitut för fackligt arbete och kollektiva förhandlingar.

För aktörer som arbetar för uppförandekoder utifrån är det viktigt att inse att de kan medföra risker för de arbetare som sedan försöker att åberopa dem. Även om moderbolaget anammat principer innebär det inte att alla produktionsled och underleverantörer kommer att respektera dem. Det gäl-

ler att finna en balans mellan förbättrade arbetsförhållanden och arbetstrygghet.

En kritik som förts fram har varit att uppförandekoder sällan skrivs i samarbete med arbetarna och de riktigt kritiska rösterna hävdar att de snarare riktar sig till konsumenterna i Nord och för att ge mer goodwill åt ett varumärke. Att utvecklingen hittills varit präglad av ett starkt tryck från konsumentensidan snarare än från arbetarna håller de flesta bedömare med om.

Förbättringar kan ske både vad gäller själva utformningen av koderna, men framförallt vad gäller spridningen till arbetarna, genomförande och kontroll. Arbetet med att sprida information om koderna och de arbetsrättigheter som finns kan förhoppningsvis även stärka arbetarna så att de ställer krav på den nationella lagstiftningen (som ibland innehåller ett väl så utarbetat skydd men saknar efterlevnad).

Trots problem och tillkortakommanden finns det många som tror på konsumentmakt och uppförandekoder både på företag och inom NGOs och fackföreningar. Ibland kan uppförandekoder nå bättre resultat än mellanstatliga förhandlingar. Detta gäller frågan om minimilöner, något som faktiskt finns med i en del uppförandekoder.

Enligt svenska Fair Trade Center, som arbetat länge med frågan om uppförandekoder, bör följande element alltid finnas med i en kod: rätten att organisera sig, inget tvångsarbete, inget barnarbete, ingen diskriminering, god arbetsmiljö, reglerad arbetstid och rimlig lönesättning. Helst skall den stödja sig på de konventioner som arbetats fram inom ILO.

Här finns mer information om uppförandekoder

På följande sidor kommer några tips på var man hitta mer information om uppförandekoder och frågor om företagets ansvar:

Diverse

www1.umn.edu/humanrts/links/codes.html

En mycket användbar sajt hos University of Minnesotas Human Rights Library, varifrån man kan klicka sig vidare till: *Treaties – Other Multilateral Instruments and Guidelines – Industry/Commodity Group Initiatives – Unions/Trade Associations – Agreements between Companies and Unions – Consumer Codes (including Universities) – Self-Imposed Company Codes – NGO Model Guidelines – All Business Codes – Links to Original Sources of Business Codes – Other Business Links*

FN och andra multilaterala initiativ

FN

Diskussionen om uppförandekoder är inte ny inom FN; redan 1972 bildades på FN:s ekonomiska och sociala råd, Ecosoc:s, initiativ en arbetsgrupp som skulle studera de transnationella företagens effekt på den globala ekonomin. Från och med slutet av 70-talet har gruppen presenterat olika förslag på en uppförandekod för transnationella företag, men hittills utan resultat. Det senaste förslaget presenterades 1990.

Det finns dessutom sedan 1999 en ny arbetsgrupp som arbetar specifikt inom FN med frågan om de transnationella företagen och deras betydelse för de mänskliga rättigheterna. Det är en grupp med fem representanter (en representativ grupp med en deltagare vardera från Afrika, Asien, Latinamerika, Östeuropa respektive Västeuropa och andra stater) från FN:s Underkommission för främjande och skydd av de mänskliga rättigheterna.

Under tre år skall gruppen diskutera effekterna av de transnationella företagens verksamhet på åtnjutandet av de ekonomiska, kulturella, medborgerliga, politiska och sociala rättigheterna. Gruppen skall även fundera över statens roll gentemot företagen, vilka normer som kan anses gälla och komma med förslag på mer bindande principer till exempel i form av en uppförandekod.

Några av dokumenten som hittills producerats kan hämtas på högkommissariens för mänskliga rättigheter hemsida:

www.unhchr.ch

Skriv in dokumentets beteckning i "*Charter-based bodies database*".

Rapporten efter första årets arbete:

E/CN.4/Sub.2/2000/12

Principer gällande företag och MR:

E/CN.4/Sub.2/2000/WG.2/WP.1

Förslag på en uppförandekod baserad på MR-principer för företag:

E/CN.4/Sub.2/2000/WG.2/WP.1/Add.1

E/CN.4/Sub.2/2000/WG.2/WP.1/Add.2

Global Compact

FN:s generalsekreterare Kofi Annan tog 1999 ett initiativ vid World Economic Forum i Davos och uppmanade företag att anamma nio principer inom områdena mänskliga rättigheter, arbete och miljö. Principerna hade sitt ursprung i de internationellt överenskomna MR-dokumenterna i FN:s regi:

Mänskliga rättigheter

1. Företag/Näringslivet skall försvara och respektera skyddet av de internationella mänskliga rättigheterna inom sin intressesfär; och
2. se till att deras egna företag inte är delaktiga i kränkningar av de mänskliga rättigheterna.

Arbete

1. Företag skall upprätthålla organisationsfrihet och erkänna rätten till kollektiva förhandlingar;
2. eliminera alla former av påtvingat eller obligatoriskt arbete;
3. effektivt avskaffa barnarbete;
4. eliminera diskriminering vad gäller anställning och yrke.

Miljö

1. Företagen skall stödja en förebyggande hållning gentemot miljömässiga utmaningar;
2. skall ta initiativ för att främja större ansvar på miljöområdet; och
3. uppmuntra utvecklingen och spridningen av miljövänliga teknologier.

Global Compact är ett frivilligt initiativ som har fått relativt stor genomslagskraft i det internationella näringslivet. Det mesta av kommunikationen sker på hemsidan, se nedan, där checklistor, artiklar och andra relevanta dokument finns. 50 av de största företagen har gått med på att minst en gång om året skriva om sitt arbete med att leva upp till dessa riktlinjer och på olika sätt samarbeta med FN.

www.unglobalcompact.org

Här finns många länkar till organisationer som arbetar med frågor kring socialt ansvar för företag.

Högkommissarien för mänskliga rättigheter

Även högkommissarien för mänskliga rättigheter och hennes kontor i Genève arbetar med frågor om företagande och mänskliga rättigheter. En rapport har publicerats som diskuterar varför mänskliga rättigheter är viktiga för företag, vad mänskliga rättigheter innebär från ett företagsperspektiv, var MR-normer och riktlinjer kan hittas och hur företag kan gå från tanke till handling. Rapporten är framtagen tillsammans med en amerikansk resursbank för företag: *Business for Social Responsibility*, (BSR).

www.unhchr.ch/business.htm

www.un.org/partners/business

här finns bl.a. en bra översikt över publikationer

www.bsr.org

UNDP

UNDP:s *"Human Development Report 2000"* handlar om mänsklig utveckling och mänskliga rättigheter. 1999 års rapport handlade om globalisering och där diskuterades de transnationella företagens påverkan på de mänskliga rättigheterna. Ett större ansvarstagande efterfrågas, bland annat genom uppförandekoder.

OECD

OECD utarbetade 1976 riktlinjer, *"OECD Guidelines for Multinational Enterprises"*, där regeringarna i OECD:s medlemsländer rekommenderade företagen att följa vissa riktlinjer i sin verksamhet. Dessa riktlinjer har under åren förfinats och förstärkt, bland annat vad gäller frågor om barnarbete, korruption, miljö och mänskliga rättigheter. Den senaste reviderade versionen antogs i juni 2000.

I varje land finns en nationell kontaktpunkt som skall arbeta för att sprida och främja riktlinjerna på olika sätt. I den svenska kontaktpunkten återfinns representanter för såväl regering som från näringsliv och fackföreningsrörelse. Svenska UD har utarbetat en handbok till riktlinjerna.

www.oecd.org/daf/investment/guidelines

www.utrikes.regeringen.se/dettaar/organisation/depart/enheter/ih_oecd.htm

Adressen till den svenska kontaktpunkten för OECD:s riktlinjer: Utrikesdepartementet, Enheten för internationell handelspolitik, 103 39 Stockholm. E-postadress: registrator@foreign.ministry.se

ILO

ILO antog sin *"The ILO Tripartite Declaration of Principles concerning Multinational Enterprises and Social Policy"* 1977, vilken uppdaterades senast 2000. Dessa principer diskuterar förpliktelseerna för transnationella företag, arbetstagarorganisationer, arbetsgivarorganisationer och stater.

ILO har åtta konventioner som behandlar enbart de grundläggande arbetsrättigheterna och ett stort antal konventioner och rekommendationer som behandlar olika branscher och frågor.

www.ilo.org/public/english/standards/norm/whatare/lessfrml/dec_mne.htm

NGO-initiativ och andra oberoende initiativ

Amnesty International

Amnesty International lanserade 1998 sina riktlinjer för företag, *"Human Rights Principles for Companies"*.

www.amnesty.org/ailib/1998/ACT/A7000198.htm

www.amnesty.org.uk/business

SA 8000

Social Accountability 8000 är en uppförandekod som utarbetats av *Council of Economic Priorities* (CEP) och som bygger på FN:s två internationella konventioner om mänskliga rättigheter från 1966, FN:s konvention om barnets rättigheter samt ILO:s arbetsrättigheter. Företag kan ansöka om att granskas utifrån SA 8000 och blir om de godkänns SA 8000-certifierade.

www.cepaa.org/sa8000.htm

Fackliga organisationer

Även vissa fackföreningar har arbetat med frågan om uppförandekoder.

I England finns till exempel ett initiativ där företag, fackföreningar och NGOs tillsammans arbetar för att främja ”etisk handel”.

www.ethicaltrade.org

Företags (och industribranschers) egna initiativ

Levi Strauss

Levi Strauss var 1992 först med en egen uppförandekod med riktlinjer för miljömässiga krav, etiska normer, hälsa och säkerhet och anställningspraxis. Särskilt på området anställningar och arbetsförhållanden går man i detalj in på frågor som gäller löner, arbetstider, barnarbete, slavarbete, diskriminering och disciplinära åtgärder.

Levi Strauss har haft ambitionen att försöka föra ut koden till sina underleverantörer och skickar bland annat ut ett detaljerat formulär där uppgifterna sedan matas in en global databas. I de fall där underleverantörer visat sig ovilliga eller helt oförmögna att leva upp till koden har Levi Strauss avbrutit samarbetet. I andra fall arbetar man tillsammans med underleverantörerna för att förbättra situationen.

www.levistrauss.com/about/code.html

Reebok

Reebok säger i sin ”*Human Rights Policy, Commitment to Human Rights*” att företagets engagemang för mänskliga rättigheter världen över är ett kännetecken för dess företagskultur. Företaget säger sig också vara övertygat om att man genom att inkorporera internationellt erkända MR-normer i före-

tagspraxis, förbättrar arbetsmoralen hos de anställda vilket leder till en kvalitetshöjning såväl av arbetsförhållandena som av företagets produkter.

Reebok har utarbetat ett helt paket där företaget förutom sin egen uppförandekod också ger stöd till rockkonserter, har en egen stipendieverksamhet och delar ut ett årligt pris för MR-arbete i tredje världen.

Företaget är bland annat en av initiativtagarna till det så kallade ”*Witness Program*” där MR-aktivister tränas att med video, datorer och fax dokumentera och sända ut information om övergrepp.

Företagets kod innehåller också, till skillnad från många andras, klara skrivningar vad gäller organisationsfriheten.

www.reebok.com

Clean Clothes Campaign

Ett exempel på en världsomfattande kampanj som bedrivits är *Clean Clothes Campaign –Code of Labour Practices for the Apparel Industry Including Sportswear*. Detta är ett initiativ för att få klädesindustrin, inklusive sportkläder, att sätta upp gemensamma riktlinjer.

Det finns även en svensk kampanj kring ”Rena kläder”, som är ett NGO-initiativ.

www.cleanclothes.org/codes/ccccode.htm

www.renaker.org

Detta var några exempel på koder och riktlinjer. Andra företag med riktlinjer eller uppförandekoder baserade på respekt för de mänskliga rättigheterna är bl.a. Shell, Nokia, Body Shop och Statoil. Flera av de hemsidor som nämnts ovan eller i slutet av den här skriften innehåller fler länkar och tips.

Litteraturlista:

Axelsson Nycander, Gunnel; *”Etik och handel –En studie om Fair trade”*, Konsumentverket, MEJ Communications AB, 1999

Eide, Asbjörn, Catarina Krause & Allan Rosas; *”Economic, Social and Cultural Rights. A Textbook.”*, Martinus Nijhoff Publishers, Dordrecht 1995

Forum Syd m.fl.; *”Jordbruket och WTO”*, ur skriftserien ”Globala studier”.

Forum Syd; *”Globalisering - vad är det?, Tio artiklar om vad ekonomisk gränslöshet kan innebära”*, Stockholm, andra delvis omarbetade uppl. 1999

Forum Syd; *"Inga givna vinster – om WTO, världshandeln och utvecklingen i världen"*, Stockholm 1999

Frankovits, André & Patrick Earle; *"The Rights Way to Development, Manual for A Human Rights Approach to Development Assistance"*, The Human Rights Council of Australia INC, Marrickville 1998

Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter; *"Ekonomiska, sociala och kulturella rättigheter, I. Introduktion"*; Stockholm 1999

Habbard, Anne-Christine and Marie Guiraud; *"The World Trade Organisation and Human Rights"*; FIDH Position Paper, FIDH, 1999. Nedladdad från Internet 28/8-00: www.fidh.org/rapports/wto-fidh.htm

Human Rights Quarterly; *no 7 (1997) och no 20 (1998)*, The John Hopkins University Press, Baltimore 1997 och 1998

Human Rights Watch; *"Human Rights Watch World Report 2000"*, USA 1999 (årlig rapport som bl.a. har ett kort avsnitt om företag och MR)

International Human Rights Internship Program & Asian Forum for Human Rights and Development; *"Circle of Rights - Economic, Social & Cultural Rights Activism, A Training Resource"*, Washington 2000

International Human Rights Internship Program; *"Ripple in Still Water, Reflections by Activists on Local- and National-Level Work on Economic, Social and Cultural Rights"*, Washington 1997

"Konventionssamling i mänskliga rättigheter och humanitär rätt", sammanställd av Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter; Norstedts juridik, Stockholm 1997

"Limburg Principles on the Implementation of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights", ur *"Human Rights Quarterly"*; no 9 (1987)

"Maastricht Guidelines on Violations of Economic, Social and Cultural Rights", ur *Human Rights Quarterly*; no 20 (1998)

Mehra, M (ed); *"Human Rights and Economic Globalisation: Directions for the WTO"*, Global Publications Foundation & International NGO Committee on Human Rights in Trade and Investment, London 1999

People's Decade for Human Rights Education; *"Human Rights and the World Trade Organisation, A Guide to Governments' Human Rights Commitments and Obligations"*, New York 1999

Steiner, Henry J & Philip Alston; *"International Human Rights in Context. Law, Politics, Morals"*, Oxford University Press, Oxford 1996

UNCTAD (United Nations Conference on Trade and Development); *"Trade and Development Report"* (årlig rapport)

UNDP (United Nations Development Programme); *"Human Development Report 1999"*, Oxford University Press, New York 1999 (om Globalisering).

UNDP (United Nations Development Programme); *"Human Development Report 2000"*, Oxford University Press, New York 2000 (om Human Development and Human Rights)

United Nations; *"The Realization of Economic, Social and Cultural Rights: Globalization and its impacts on the full enjoyment of human rights"*, Subcommission on the Promotion and Protection of Human Rights (E/CN.4/Sub.2/2000/13), 2000

Utrikespolitiska Institutet; *"IMF, WTO, Världsbanken – organisationer i fickformat"*, Stockholm 1999

World Bank; Development and Human Rights: *"The Role of the World Bank"*, Washington 1998

World Bank; *"The World Bank Report"*, Washington (årlig rapport)

Det händer mycket på det här området och nya böcker och dokument produceras hela tiden. I förteckningen ovan nämns några relevanta källor till information, men bästa sättet att hålla sig uppdaterad är att följa utvecklingen via de organisationer och hemsidor som särskilt bevakar den. Där finns också ofta tips på de senaste rapporterna och böckerna.

Ett urval organisationer och institutioner som arbetar med frågor om globalisering

(se även avsnittet om de transnationella företagen)

Attac Sverige

www.attac.nu

Bank Information Center

www.bicusa.org

Centre for Corporate Accountability

www.corporateaccountability.org

Corporate Watch

www.corpwatch.org

Fair Trade Center

www.fairtradecenter.a.se

Förenta nationerna (FN)

www.un.org

FN:s utvecklingsprogram (UNDP)	www.undp.org
FN:s högkommissarie för MR	www.unhchr.ch
<i>En av de mest användbara hemsidorna för bevakning av mänskliga rättigheter; här görs en löpande uppdatering av konventionsratificeringar och dokument från alla granskningskommittéer.</i>	
Frivilligorganisationernas fond för mänskliga rättigheter	www.humanrights.se
<i>Här finns t.ex konventionstexter på svenska</i>	
Globkom	www.globkom.net
<i>Parlamentarisk utredning om Sveriges politik för globalt ekonomiskt, socialt och ekologiskt hållbar utveckling</i>	
Human Rights Internet	www.hri.ca
<i>Mycket användbar; FN-material .m.m</i>	
Human Rights Watch	www.hrw.org
Internationella arbetsorganisationen	www.ilo.org
International Centre for Trade and Sustainable Development	www.ictsd.org
International Federation of Human Rights Leagues	www.fidh.org
International Forum on Globalization	www.ifg.org
International NGO Committee on Human Rights in Trade and Investment (INCHRITI) på People's Decade for Human Rights Education's hemsida	www.pdhre.org
Internationella Röda Korset	www.icrc.org
Internationella Valutafonden	www.imf.org
Minnesota University's HR Library	www.umn.edu/humanrts
<i>Omfattande hemsida med internationellt MR-material (mycket från FN-systemet), länkar till andra organisationer, sökfunktioner kring ämnen, MR-jobb, m.m.</i>	
OECD	www.oecd.org
Sida	www.sida.se
Third World Network	www.twinside.org.sg
Unctad	www.unctad.org
Utrikesdepartementet	www.ud.se
Världsbanken	www.worldbank.org
Världshandelsorganisationen (WTO)	www.wto.org
WTO Watch	www.wtowatch.org